

Dr. Bernard Nežmah, Fakulteta za medije, Ljubljana

ČASOPISNA ZGODOVINA OD VODNIKA DO SPLETA

UVOD

Članek predstavlja zgodovino slovenskih časopisov od prvih začetkov konec 18. stoletja pa do aktualnega stanja v drugem desetletju 21. stoletja. Razdeljen je na šest poglavij: »Prvi slovenski časnik »Lublanske novice«, »Začetek permanentnega časnikarstva s pojavitvijo »Kmetijskih in rokodelskih novic«, »Zgodovina cenzure«, »Komunistični tisk«, »Časniki po osamosvojitvi Slovenije« in »Tiskani časopisi v konfrontaciji s spletnimi časniki«.

PRVI SLOVENSKI ČASNIK »LUBLANSKE NOVICE«

Pri določanju začetka izhajanja časopisov na Slovenskem moramo upoštevati kulturni kontekst časa. Konec 18. stoletja se poleg uradnega jezika latinščine, v katerem so, denimo, pisane krstne knjige, uveljavita dva jezika žive govornice – nemščina in slovenščina. In skoraj sočasno sta v Ljubljani začela izhajati »Laibacher Zeitung« (1778) in »Lublanske novice« (1797). Toda časnika nista bila le vzporedno čtivo v dveh jezikih, temveč sta že ob začetku svojega sobivanja tekmovala v časovnem ritmu. »Lublanske novice« so prihajale med bralce ob sredah in sobotah, »Laibacher Zeitung« pa ob sredah in nedeljah.

A ker je tema članka zgodovina slovenskega časopisja in ne zgodovina časopisja na Slovenskem bo začetni premislek veljal osebnosti Valentina Vodnika, ki je bil ustanovitelj, urednik, novinar, tehnični urednik in korektor.¹ Njegov projekt je bil veličasten – »Lublanske novice« je ustvarjal en sam človek.

Vprašanje, ki se zastavlja samo: »Kaj je bila kulturna dediščina, iz katere je prvi slovenski pesnik ex nihilo ustvaril prvi slovenski časnik?«

Valentin Vodnik (1758-1819) je bil intelektualec, najprej kot župnik, potem ko je opustil duhovniško službo, pa kot profesor na gimnaziji, pesnik in izdajatelj več zvezkov »Pisanic«, basnopisec, avtor voščil in ugank v verzih, pisec anekdot in šaljk. Bil je mojster slovenskega jezika, ki se je znal izražati v najrazličnejših žanrih. Leta 1795 je na pobudo mecena Žiga Zoisa začel pisati in urejati veliko pratiko, ki je izšla v treh knjigah v letih 1795-1797. Vodnik je v slovensko kulturo zasidral koncept periodičnosti, se pravi posebni režim, v katerem čtivo ne prihaja med občinstvo po naključju, temveč v predvidenem časovnem tempu. Prav periodičnost pa je ob vsebini novic temeljna lastnost časnikarstva.

Njegov naslednji korak je bil zato konsekventni preskok v izdajanje časopisa. Toda preskok od pratike v časnikarstvo je bil tudi konceptualni preobrat. Vsebina pratike je tekla dnevno prek imen svetnikov, mesečno pa prek opisov hišnih opravil, h katerim pa je dodal že napovednike za sejme v različnih mestih ter geografsko in etnografsko popisovanje Kranjske.² Nasprotno pa je časnik v formi poltednika zahteval ažurnost, se pravi redno objavljanje novic. Kako je torej lahko urednik Vodnik sam polnil strani »Lublanskih novic«, in to brez dopisnikov, brez telefona, brez tiskovnih agencij, ki danes dobavljajo vesti medijem?

Njegov projekt je bil zasnovan svetovno. Poročal je o dogodkih, ki so se dogodili na cesarskem Dunaju, v Franciji, v laških deželah, v Rusiji, na Holandskem, v Angliji, v Turčiji idr. Svet je skratka pripeljal pred slovenske bralce. Toda ta preobrat je izvedel s pomočjo pošte, ki mu je v Ljubljano dostavljala svetovne časnike, ter seveda s svojo jezikovno razgledanostjo, ki mu je omogočala, da je razumel in prevajal besedila iz tujih jezikov. Vodnik je na začetku slovenskega novinarstva počel natanko to, kar danes v najbolj izraziti obliki počno slovenski spletni mediji, ki prinašajo novice, slike in posnetke, prevzete iz svetovnih medijev.

1 Vatovec, F. (1961). Slovenski časnik: 1557-1843. Maribor: Založba Obzorja, str. 99.

2 Primerjaj: Vodnik, V. (ponatis 1996). Velika pratika – 1795, 1796, 1797. Ljubljana: Mladinska knjiga.



Prva številka *Lublanskih novic* z dne 4. 1. 1797. (Vir: dLib.)

Je bil torej prvi slovenski urednik le spretni medijski kopist? Nikakor, že v prve številke je vnašal avtorska besedila. Prva številka »Lublanskih novic« se namreč začne z njegovo pesmijo »O kaši«. Obenem pa je vpeljal neposredno poročilo, naj-sibo o cenah pšenice, turščice, ovs, izžrebanih številkah na lotu na mestni tržnici ali pa prek navajanja seznamov umrlih v minulih dneh. Njegovo snovanje časopisa je bilo dobesedno novinarsko iskateljstvo »per se«. V njegovem listu so se znašli celo oglasi, v katerih so prodajali grajska posestva in vinsko letino. Predvsem pa je uvedel formo reportaže, v kateri opisuje prihod Napoleona Bonaparteja skozi Ljubljano: »General Bonaparte je v Ljubljano prišel v petek zjutraj ob osmih, počival do pol enajstih, nato sprejel svoje generale, z njimi opoldne kosil, popoldne ob dveh pa se odpeljal naprej po Tržaški cesti. Prenočil je v škofiji in se ljudem pri oknu pokazal; videti je utrujen, vendar pravijo, da je trdnega zdravja.«³

Za vsebino reportaž tako jemlje vojaške dogodke, ob drugi priložnosti posveti pozornost prihodu ruske vojske, ki je šla skozi Ljubljano v vojno z Bonapartejem, ali pa prihod avstrijskih princův Karla in Ferdinanda, ki ju je v Ljubljani pričakalo slavje z lampami razsvetljenega mesta, bobni in muziko, seveda vzklikajoča množica ter spektakel v teatru. Vendar pa se ne omejuje le na novice o znanih osebnostih, saj zabeleži tudi naravne nesreče, denimo vihar, ki je pustošil po ljubljanskih ulicah.

A ta pionirska doba slovenskega časnikarstva se je končala že po štirih letih, ko je v zadnji decembrski številki leta 1800 najavil, da v prihodnjem letu novice ne bodo več izhajale. Individualni projekt enega moža je pač ugasnil s trenutkom, ko se je Vodnik posvetil pesnikovanju, učiteljevanju, slovaropisju in ponovnem izdajanju hudomušne pratike. Polihistor je imel časnikarstvo samo kot eno izmed etap življenja. In časopis, ki je bil produkt enega samega človeka, je z njegovim umikom doživel svoj konec. Ni bil edini, v dvajsetem stoletju je Karl Krauss na Dunaju izdajal časnik »Die Fackel« (1899–1936), ki ga je 25 let pisal sam in ki je po njegovi smrti prenehal izhajati.⁴

ZAČETEK PERMANENTNEGA ČASNIKARSTVA S POJAVITVIJO »KMETIJSKIH IN ROKODELSKIH NOVIC«

Miniti je moralo skoraj pol stoletja, da je po »Lublanskih novicah« zopet začel izhajati slovenski časnik – leta 1843 je Janez Bleiweis začel izdajati »Kmetijske in rokodelske novice«. Novi projekt je bil zastavljen bistveno drugače kot Vodnikov časopisni prvenec. Če so »Lublanske novice« prinašale bralcem predstavo sveta kot kuriozuma, je novi časnik vzel za izhodišče predstavljanje vednosti in s tem »kultiviranje« bralstva. Urednik je orisal dano stanje stagnacije: »Ljudje zanjo posnemati to, kar vidijo, slišijo ali berejo, toda malokdo gre po svetu, v kranjskem jeziku pa razen molitvic ni nič zapisanega.«⁵ In bralcem napovedal, da bo njegov časnik pisal za kmete in rokodelce in jih seznanjal s tem, kakoumno kmetovati, jih odvajal nemarnosti in škodljivih navad ter učil, kako skrbeti za zdravje in za dolgo življenje.

A kako je tako ozko zasnovan časnik preživel šestdeset let in bil dolgo osrednji slovenski časopis? To mu je v času cesarske cenzure uspelo zato, ker je Bleiweis v času od napovedi do ustanovitve »Kmetijskih in rokodelskih novic« cenzorjem obljubil, da se časopis ne bo ukvarjal s političnimi in religioznimi zadevami. Toda že seznam naročnikov, ki je izšel na koncu prvega letnika, prinaša zgovoren socialni prerez abonentov: med njimi je bilo 605 duhovnikov, 149 kmetov, 30 učiteljev, 31 državnih uradnikov, 12 poštarjev, 11 zdravnikov, 55 obrtnikov, 24 graščakov, 7 tovarnarjev itd. Velika večina bralcev je bila torej intelektualcev. In urednik je s časnikom zasnoval javni prostor, ki je v največji meri oblikoval tudi slovensko kulturo in posredno tudi slovensko javno mnenje. Objavljal je namreč recenzije knjig, predstavljal imenitne rojake in odpiral vprašanja slovenskega jezika.

Bleiweis se je namreč zavedal, da je branje strast, ki izvira iz moči jezika. Njegov epohalni projekt si velja ogledati še z drugega zornega kota. Kako mu je uspelo spregovoriti

³ Lublanske novice, 3. maj 1797, str. 2.

⁴ Krauss, Karl (2001). Poslednji dnevi človeštva. Ljubljana: Slovenska matica, str. 201–202.

⁵ Kmetijske in rokodelske novice, 5. julij 1843, str. 1.

v jeziku, ki je bil poprej omejen le na ustno govorico in večidel nabožno literaturo? Najprej je moral torej ustvariti jezik, s katerim je lahko o svetovnih novostih pripovedoval bralcem. To je storil na dva načina. Najprej na rudimentarni ravni: »V pomanjkanju kranjskih besed, si bomo sposojal italijanske, nemške, tudi češke, ruske in poljske tuje besede.« Predvsem pa tako, da je za razliko od Vodnika, ki je pisal sam, k časopisu vabil takrat osrednje pesnike in pisatelje, kot so bili France Prešeren, Jovan Vesel Koseski, Malavašič, pozneje pa Fran Levstik in drugi. Njegov časnik je na primer na prvi strani redno objavljala pesnitve Prešerna, njegov »Krst pri Savici« kar v šestih nadaljevanjih, ponatisnil njegov »Memento mori«, pri njem naročal priložnostne slavnostne ode ob obletnici Vodnikove smrti, ob 25-letnici županjevanja Hradeckega, ob prihodu železnice, po revoluciji 1848 objavil »Zdravljico« itd. Literati so bili mojstri slovenske besede, pretanjeni iskalci in kovci pomenov. A s tem, ko je iz njih napravil medijske zvezde, je tudi literaturo povzdignil v javno temo, splošno kulturno vezivo, na kateri sta se pozneje utemeljevali slovenska ideja in identiteta. Kako je jezik postal osrednja topika, ponazarja dejstvo, da je Levstik svoje znamenito premišljevanje »O napakah slovenskega pisanja« občinstvu predstavil prav v Bleiweisovih »Novicah«.⁶

Njegov časopisni projekt je bil večplasten, saj je poleg izobraževanja in kulturnega formiranja javnosti postavil tudi koncept bralstva. Branje časopisov je postavil kot modus vivendi: »V dolgih večerih pozimi, ob nedeljah in praznikih berite časopise – v krčmah primorajte krčmarja, naj naroči kak časopis. V krčmi se usedite skupaj; eden naj bere, drugi poslušajte – in kadar je zbral, se začnite pomenkovati čez eno in drugo reč. Morebiti boste spoznali, da je kakšna reč napačna v časopisu – zapišite popravek in ga pošljite uredniku, ki vam bo hvaležen za to.«⁷

Časopis ni več literatura, ki bi jo bralci pasivno sprejemali, temveč javni projekt, v katerem sodeluje tudi javnost, je torej kraj, kjer se oblikuje javno mnenje. Šele tak koncept časnikarstva je omogočil, da je to vztrajalo, da ni bilo efemerni dogodek, kot so bile »Lublanske novice«.

Neposredni učinek Bleiweisovega časopisa je bilo oblikovanje javnosti, ki pa seveda ni bila ena sama in tako je druga polovica 19. stoletja pomenila razmah slovenskih časopisov, med katerimi so posebej izpostavljeni trije politični dnevnikarji »Slovenski narod«, »Slovenec« in »Edinost«, prvi je začel izhajati v Mariboru, drugi v Ljubljani in tretji v Trstu. In prav časniki so artikulirali različne liberalne in klerikalne ideje ter politike. To so počeli na dveh ravneh – prek objavljenih člankov in skozi neprestano medčasopisno polemiko. Razvili so namreč posebne rubrike, v katerih je, denimo, »Slovenec« pobijal ideje, zapisane v »Slovenskem narodu« in »Edinosti«, ta je polemizirala s stališči v »Slovincu«, »Slovenski narod« pa je z jedkimi zapisi razčlenjeval zapise v »Slovincu«, kdaj tudi v »Edinosti«.

Če je Bleiweis osnoval časopis, ki je občinstvo združeval v eno, so dnevnikarji postali prostor, kjer so se širile in tekmoval različne politične ideje. In takrat je bil modus branja pluralen. Ne le da je bralec »Slovenca« v časniku izvedel tudi, kaj in kako pišejo drugi časniki, kulturni okvir je spodbujal kritični modus branja. Gostje v kavarnah so sočasno prebirali različne časopise, vladajoča miselnost je bila polemično sprejemanje in soočanje z nasprotujočimi si političnimi pogledi. Ob fin de siècle so se pojavili celo delavski časniki, znamenit je bil na primer »Dan« (1912–1914), ki je davek na tobak, ki ga je uvedla vlada, analiziral z razrednega stališča, ko je pikolovsko ugotavljal, kako so se najdražje cigare, ki jih kadijo bankirji, podražile komaj za nekaj odstotkov, medtem ko so navaden tobak, ki ga kadijo delavci, podražili za polovico. Vladni ukrep je torej najbolj udaril po delavstvu.

Za ponazoritev si velja ogledati enega največjih političnih spopadov, kot je bila proslava odkritja Prešernovega spomenika v Ljubljani leta 1905. Zakaj bi vseslovenski projekt, ki je bil financiran z večletnimi prostovoljnimi prispevki, postal osrednje jabolko spora?

Liberalni časopis »Slovenski narod« je prinesel slavospev manifestaciji, ki se je je udeležilo več tisoč ljudi, in obenem napadel škofa Jegliča: »In zdaj se je dvignil tudi ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič in je kakor kak obseden menih pljunil na veličasten spomenik, ki ga je hvaležen narod postavil svojemu največjemu sinu. Kadar se ljubljanski škof javno



Naslovnica Kmetijskih in rokodelskih novic z dne 16. 4. 1845 s Prešernovo pesnitvijo Od železne ceste. (Vir: dLib.)

⁶ Kmetijske in rokodelske novice, 6. januar 1858, str. 3.

⁷ Kmetijske in rokodelske novice, 7. februar 1849, str. 24.

oglasi, vselej imajo ljudje vtisk, kakor bi se bila odprla vrata kakšne srednjeveške inkvizicijske kleti in bil iz nje udaril večstoleten, okužen, po krvi smrdeč zrak. Anton Bonaventura je blazen fanatik, eden tistih, ki imajo vedno krvave oči in škripljejo z zobmi, eden tistih, ki bi najraje klali in morili, če bi smeli.»⁸

Postavitev spomenika je bila politični projekt, njegov patron, ljubljanski liberalni župan Ivan Hribar, je spomenik v nasprotju s prigovarjanjem škofa dal postaviti pred frančiškansko cerkev, na samem spomeniku pa so se kitile muze z razgaljenimi prsmi. Politični spopad se je tako dnevno odvijal s polemičnimi zapisi med »Slovincem« in »Slovenskim narodom«, toda javno mnenje s tem ni bilo omejeno na bipolarnost. Profesor Ivan Prijatelj, tedaj največji prešernoslovec, je izdal tematsko številko revije »Naši zapiski«, v kateri je povabil najslavnejše kulturnike, da povedo svoje mnenje o spomeniku. Ivan Cankar je uperil puščico proti Hribarjevim liberalcem: »Zajec, najmanj osebni, najpuščobnejši in najponižnejši kipar je bil poklican, da ustvari spomenik – ne Prešernu, temveč tistemu, ki nam ga kaže narod v tej žalostni dobi ... Ker je bil po praznosti svoje duše in dolgočasnosti svojih misli najbolj soroden svojim delodajalcem, če bi bilo poslalo svoje osnutke sedem Rodinov, spomenik bi stavil zajec.« Oton Župančič je pristavil: »In tebe, France Prešeren, naš izcela-človek, so znesle med nas reveža iz bronu in kamna, brez vsake celote v samem sebi in brez zveze z okolico.« Neimenovani umetnik pa: »Zajec pa je upodobil v geniju nekaj čisto stranskega, ki nima s Prešernovim likom nič opraviti. Tako je Prešernova glava brez enotnega izraza, diletantsko izklesana.«⁹

Skratka, skozi časnike se niso ustvarjale samo vladajoče politike, v njih je bilo že pred stoletjem najti sočasne sodbe umetnikov, ki so prinašale poglede estetske in čisto intelektualne presoje.

ZGODOVINA CENZURE

Cenzura je bila od začetka slovenskega časnikarstva pomembna komponenta ustvarjanja. V Vodnikovih »Lublanskih novicah« se kaže skozi odsotnost avtorjevega vrednotenja dogodkov in refleksij idej francoske revolucije. V Prešernovem času je bil osrednji cenzor Jernej Kopitar, ki je cenzuriral celo posamezne številke revije »Kranjska čebelica«, toda avstrijska cenzura za avtorje ni bila uničujoča. Še več, Prešeren si je privoščil cenzorja v objavljenem epigramu »Le čevlje sodi naj kopitar«, kjer se je z besedno igro s poklicem čevljarja – kopitarja ponorčeval iz Jerneja Kopitarja. Sam cenzor ni bil anonimen, temveč ugledna osebnost, po Kopitarjevi smrti je bil osrednji cenzor jezikoslovec Fran Miklošič, ki je, denimo, pred izdajo Prešernove knjige »Poezija« l. 1847 iz nje črtal eno izmed kitic »Zdravljice«. Cenzure v časniku »Kmetijske in rokodelske novice« ni bilo zapaziti, urednik Bleiweis je izvajal samocenzuro, vendar pa natančno sledil politiki in tako po revoluciji 1848 na Dunaju takoj objavil Prešernovo »Zdravljico« v integralni, necenzurirani različici. Spopad cenzor : avtor oz. Kopitar/Miklošič proti Prešernu je bil akademski, omejeval se je le na besedilo, ne pa na avtorja kot družbeno osebnost.

Za drugo polovico 19. stoletja pa je že značilen stalni časnikarski spopad s cenzorji. Josip Jurčič je kot urednik »Slovenskega naroda« ravnal svobodomiselnost in brez zadržkov tiskal članke, tako da je cenzor kdaj dnevno posegel s svojim ukrepom. Toda ta spopad je bil transparenten, Jurčič je namreč izdajal dnevnik z belino na mestu prepovedanih besedil. Cenzorskih posegov pred bralci niso skrivali, še več, urednik Jurčič se je na odločitve cenzorjev pritožil pred sodiščem in sodne razprave potem objavljaval v časopisu v pikrem jeziku kritike: »To, kar v članku pripoveduje, je ena sama resnica. Ne jednega kmeta v vsej državi ne dobite, ki bi tega članka ne potrdil. Če konfiscirate ta članek, morali bi vse kmete na Slovenskem konfiscirati, ker vsi enako mislijo.«¹⁰

Cenzura je bila javna tema in je bila predmet polemike, predvsem pa je sodstvo delovalo avtonomno in v številnih primerih razveljavilo cenzurne postopke. Časniki so se zoper cenzuro borili in bentili, celo v času prve svetovne vojne, ko je bila vpeljana vojna cenzura, so uredniki vztrajali in zahtevali odpravo nesmiselnih cenzurnih posegov.¹¹

⁸ Slovenski narod, 14. september 1905, str. 1.

⁹ Naši zapiski, oktober 1905, str. 145, 152.

¹⁰ Slovenski narod, 9. julij 1875, str. 3.

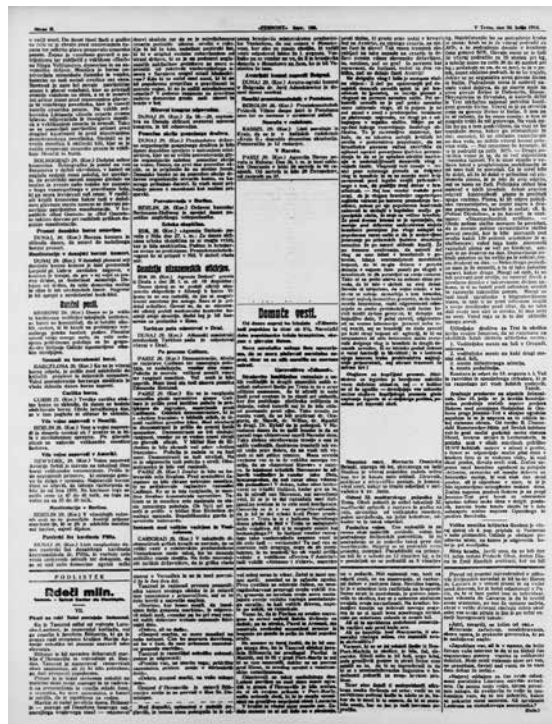
¹¹ Nežmah, B. (2012). Časopisna zgodovina novinarstva. Ljubljana: Študentska založba, str. 57–60 in 96–104.

KOMUNISTIČNI TISK

Dramatični rez v pojmu cenzure je prinesel prevzem oblasti s strani komunistične partije leta 1945, ki termina cenzura ni poznala in tako tudi ni bilo sodnih procesov zoper časnike. Novi politični režim je vpeljal poseben tip časnikarstva, ki je postal propagandni instrument za širjenje idej vladajoče partije, s tem pa je samo časnikarstvo izgubilo avtonomijo avtonomne profesije. Časniki niso bili več kraj artikuliranja javnosti, mesto spopadov različnih idej in politik. Doba komunističnega tiska je v temelju spremenila sam ustroj časnikarstva. Dobesedno, osrednja dnevnik, kot sta bila »Slovenec« in »Jutro«, po 9. maju 1945 nista več izšla, njun prostor pa sta zasedla dotlej ilegalna časnika komunistične partije in OF »Slovenski poročevalec« in »Ljudska pravica«, ki sta potem začela izhajati kot dnevnik. Enako nihče od nekdanjih urednikov in novinarjev osrednjih časopisov ni nadaljeval časnikarske profesije v komunističnem tisku, celo časnikar »Jutra« in Slovenskega naroda« Fran Vatovec ne, čeprav je bil med okupacijo sodelavec OF.¹² Časopisne urednike so neposredno postavljali politiki, vzpostavilo se je celo posebno razmerje, ko so funkcionarji komunistične partije postajali uredniki. Sistem je bil totalen, oblast se ni omejila le na kadrovske izbire časnikarjev, izdelan je bil model, po katerem je postal tisk le transmisija pogledov najvišjih partijskih forumov, skratka ideološka propaganda v čisti obliki. Kaj, kako in o čem pisati, ni bila več odločitev urednikov in novinarjev, direktive so neposredno prihajale iz posebnih oddelkov agitpropa, često so v svojih govorih posegli najvišji politiki s predsednikom Titom na čelu, ki so postavljali uredniške in vsebinske smernice. V drugi polovici leta 1949 so časniki na naslovnica dnevno poročali o herojih socialističnega dela, o rudarjih in zidarjih, ki so iz dneva v dan postavljali neverjetne rekorde v izkopu premoga in gradnje zidov. Zakaj so časniki prvič v zgodovini začeli kot zvezdnike slaviti rudarje, zidarje, šivilje ipd.? Odgovor je najti v govoru maršala Tita na sprejemu novinarjev v vladni palači: »Danes nimate junakov dneva, raznih filmskih zvezd, danes imate v naši državi heroje socialističnega dela, danes so heroji dela v naših livarnah, v naših tkalnicah, med našimi traktoristi. Vi morate podati lik teh ljudi. Še pred letom nisem bil zadovoljen z našim tiskom. Sedaj z velikim zanimanjem spremljam celotni naš tisk, ko piše o (rudarju) Aliji Sirotanoviču.«¹³

Načelo časnikarskega pisanja je bilo v prvi vrsti ugajati Titu in partijskim voditeljem. Toda to ni zadevalo samo zorni kot pisanja, temveč tudi izbiro tem, še bolj pa zamolčanje številnih dogodkov, prepoved nastopa v časnikih za vse osebnosti, ki so bile kritične in nenaklonjene vladajočemu režimu. Preprosto, besede, ki niso izražale hvale tedanji jugoslovanski politiki, so bile izgnane iz časopisja. Postale so nezamisljive in neizrekljive.

Režim, ki je vladal desetletja, je v temelju preoblikoval časnikarsko zaznavanje sveta. Dogodek je postal dogodek šele takrat, ko ga je kot takega prepoznal vrh komunistične partije oz. zveze komunistov. Leta 1981 so na Kosovu izbruhnili množični protesti Albancev, ki so po oboroženem posredovanju jugoslovanske armade prinesli uvedbo izrednega stanja in desetine mrtvih civilistov. Kako je o dogodkih poročal jugoslovanski in slovenski tisk? Ni prinesel poročil svojih dopisnikov, temveč je objavil uradne komunikeje državnega vrha. O podrobnostih, kaj se je dogajalo, koliko je bilo žrtev, in o oceni, da je šlo za kontrarevolucijo, pa je časnikarje seznanil na tiskovni konferenci visoki funkcionar zveze komunistov. In časopisi so kot poročilo o dogodkih prenesli njegove izjave s tiskovne konference. Partijski voditelj je bil hkrati časopisni reporter, očividec in komentator v enem. Časnikarji so svojo profesijo razumeli kot prenašanje besed najvišjih politikov in ne kot samostojno opazovanje in poročanje o dogodkih. To je bil čas tabujev, torej vsebinske praznine osrednjih časnikov. Zato se je potem dogodil nenavadni fenomen, da so mladinski



Časopisi so na mestu cenzorjevih posegov objavljali belino. Primer časopisa Edinost iz Trsta z dne 30. 7. 1914. (Vir: dLib.)

12 Geslo »Vatovec« v: Enciklopedija Slovenije, 14. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, str. 158. Kako je zabrisovanje preteklosti pred obdobjem komunističnega režima vztrajno, ponazarja detajl iz vsebine gesla, ki navaja Vatovčeve knjige, napisane po letu 1945, izpusti pa njegovo knjigo »140 let slovenske žurnalistike«, ki je izšla že leta 1937.

13 Slovenski poročevalec, 18. november 1949, str. 1–2.

časniki postali najbolj prodorno in iskano branje. Že odpiranje tem, kot so bili intervjuji z nekdanjimi političnimi zaporniki, kritični odnos do vojaških parad, kritike lokalnih oblastnikov, omenjanje mirovnih gibanj so pomenili rušenje tabujev oziroma ustaljenih vzorcev medijskega poročanja.

V državi, kjer formalno ni bila vpeljana cenzura, je delovala še veliko močnejša sila – samocenzura. Samocenzura pomeni veliko radikalnejšo obliko cenzure, saj cenzorja prestavi kar v časnikarja samega. Ko prepovedi niso natančno naštete, se pisec ali urednik ne more pozitivno orientirati, lahko začne samo premišljevati, kaj bi partijske voditelje motilo oziroma razjezilo. Ravna lahko na dva načina: ali servilno in neposredno povpraša pri politični instanci, ali bi to in to lahko objavil, ali pa se odloči za samocenzuro in se preventivno odloči, da o sporni temi ne bo pisal. Ta princip je bil zanj osebno lukrativen, saj mu je omogočal karierno promocijo in izogibanje konfliktom s političnimi in državnimi organi oblasti.

Fenomen samocenzure je najšibkeje deloval pri študentih in časopisnih začetnikih v mladinskih časopisih, ki so bili generacijsko uporniški, obenem pa so zasedali karierno obrobne časnikarske funkcije. Zato dva vzvoda, kot sta bila karierna podkupljivost in konformizem, tu nista več delovala, začel se je rušiti sistem, v katerem je bilo samoumevno, da se bo časnikar pred objavo obrnil na partijski forum oziroma ga bo upošteval. Vzniknila je ideja o avtonomnem časnikarstvu, takrat pod terminom alternativno novinarstvo, ki je prinašala načelo, da je novinar ta, ki sam izbira, kaj je dogodek in kako bo o njem pisal. Ta prehod seveda ni tekel preprosto, ampak v obliki neprestane konfrontacije, ki je trajala skoraj desetletje, materialno pa se je kazala prek zaplemb časopisov, ki so jih po partijski direktivi izvajali tožilci in potrjevali sodniki, svoje posege pa utemeljevali z nerazumljivo zakonsko formulacijo, da bi objavljeni članki lahko povzročili hujše vznemirjanje javnosti.

Zadnja zaplemba časopisa se je dogodila leta 1989, obdobje ponovne časnikarske avtonomije pa je sovpadlo šele s koncem enopartijskega režima.

ČASNIKI PO OSAMOSVOJITVI SLOVENIJE

Po večstrankarskih parlamentarnih volitvah leta 1990 je ponovna vpeljava svobodnega podjetništva prinesla množico najrazličnejših časopisov. Na področju nacionalnih dnevnikov so se trem obstoječim – »Delu«, »Dnevniku in »Večer« z več desetletno tradicijo – pridružilo še pet na novo nastalih: »Slovenske novice« (1991), »Slovenec« (1991–1996), Finance (1992), »Republika« (1992–1997) in »Jutranjik« (1998). Razen dveh – tabloida »Slovenske novice« in finančnega časnika »Finance« – so preostali razmeroma hitro propadli, pri čemer je pomenljivo, da so bili vsi trije politično jasno opredeljeni. »Slovenec« je bil blizu Demosu in nekdanji stranki SKD, »Republika« takrat vladajoči LDS, »Jutranjik« SDS. Kreatorji »Slovenca« in »Jutranjika« so svoj zaton pojasnjevali z blokado s strani distribucijske in oglaševalske mreže. Toda, ali gre iz tega izpeljati, da dnevnik, ki artikulira in promovira politične poglede konkretne stranke oziroma koalicije, finančno ne more preživeti? Zgodovina pripoveduje drugače, od druge polovice devetnajstega stoletja pa do konca aprila 1945 na Slovenskem ni bilo »vseslovenskih« dnevnikov, ki bi ne bili politično usmerjeni. Bit dnevnika kot takega je bila vseskozi prav v njegovem prepoznavnem vrednostnem gledišču, medtem ko so se časopisi, ustanovljeni po drugi svetovni vojni v obdobju partijskega režima, opredeljevali kot ljudski oz. vseslovenski. Toda, ali je njihova samoopredelitev ljudskosti pomenila tudi dejansko apolitičnost? Tako politično instrumentaliziranih časnikov, kot so bili v tem času, časnikarska zgodovina na Slovenskem ne pomni. A kakšen status imajo veliki trije: »Delo«, »Dnevnik« in »Večer«? So samo z novim štetjem demokratične dobe slovenske državnosti kar avtomatično prešli iz nekdanje propartijske agitacije v nestrankarsko objektivne medije le z gesto samooklicane objektivnosti?

Odgovor poiščimo na primeru političnih tednikov; trije osrednji so: »Mladina«, »Reporter« in »Demokracija«. Njihova značilnost je politična profiliranost, ki



Takrat provokativna sarkastična kritika prodaje jugoslovanskega orožja Etiopiji. Naslovnica Mladine z dne 8. 4. 1988, ilustracija: Zoran Smiljanić. (Vir: Mladina.)

se kaže v izbiri njihovih političnih tarč ter intervjujev. Nobenega od njih ne bi mogli uvrstiti v rubriko splošnih in politično nevtralnih medijev. A čeprav so med seboj antagonistični, pa v celoti predstavljajo širok spekter najrazličnejših političnih idej in formacij. Splošna pluralnost političnih tednikov je definitivna.

Toda to isto načelo pri dnevnem časopisju ne deluje. Ti časopisi seveda niso politično usmerjeni, kot je bil komunistični tisk, novinarska avtonomija obstaja, pa vendar na ravni pisanja in perspektiv političnih vsebin sistematično promovirajo stranke tako imenovane- ga levega izvora.¹⁴ Zato na področju dnevnega časopisja ni moč govoriti o pojavu politične pluralnosti dnevnikov v smislu obstoja različnih dnevnikov, skozi katere se zrcalijo ideje različnih političnih usmeritev.

TISKANI ČASOPISI V KONFRONTACIJI S SPLETNIMI ČASNIKI

Na ravni tiskanih medijev pa so se vzporedno z razvojem novih tehnologij uveljavile nove prakse. Razmah množičnega branja na spletu je povzročil močan padec naklad tiskanih časopisov, tako da številne medijske študije že napovedujejo smrtno uro klasičnega papirnatega časopisja. Sami časniki so se zato odzvali z vpeljavo lastnih spletnih strani. To je sicer svetovni in ne le slovenski pojav.

Vendar pa upad tiskanih naklad ni le posledica pohoda nove tehnologije oziroma novih bralnih navad, ki jih prinašajo računalniki, še bolj pa prenosniki, i-padi, i-phoni in mobiteli ter pojavitev Twitterja, blogov in Facebooka, ki omogočajo, da je vsakdo lahko reporter, komentator in novinar.

Novi mediji pomenijo tudi dramatično restrukturiranje novinarstva, saj za ustvarjanje medijskih vsebin tako rekoč ni več potrebna intelektualna formacija časnikarja. Ko je postalo osrednje merilo kakovosti novinarskega prispevka število klikov obiskovalcev spletnih strani, je vrednota novinarstva postala biti všečen, ugajati in fascinirati. A ko so tudi tiskani časniki začeli prevzemati te vrednote, se je dogodil paradoks – namesto dviga naklade beležijo padec prodanih izvodov. To je seveda razumljivo. Spletni mediji so v veliki meri brezplačni in bralec se bo v izbiri med podobnimi vsebinami raje odločal za zastonsko možnost.

SKLEP

Gre torej prihodnost tiskanih medijev v smer izginotja dinozavrov?

Njihov osrednji problem je v tem, da so se na e-tekmece odzvali tako, da so jih začeli posnemati tako na ravni virov kot načel pisanja. Svoji nekdanji prednosti v podobi dopisnikov in poglobljenih člankov so se začeli odrekati in njihove vsebine so zdaj v veliki meri predelane informacije z medmrežja, napisane v poenostavljenih in kratkih povzemajočih sestavkih.

Toda ali je prevladujoči modus branja res fragmentirano besedilce s poantami, napisanimi v slogu reklamnih oglasov? Razmah knjižnih uspešnic, kot je npr. Harry Potter, prinaša fenomen obsežnih knjig, dobesedno knjižnih špehov. Bralec bo zvesto sledil nekaj sto strani dolgim besedilom, kadar bo vsebina vsebinsko bogata in pisana v močnem literarnem jeziku. Prihodnost časopisov je v podobnem načelu, ki pa ga je zmožen intelektualno oblikovan novinar, ki temeljito in obsežno pozna področja svojega pisanja in jih je sposoben predstaviti z uvidom in v prodornem slogu. Skratka, potreben je prehod od pisanja, ki zabava in šokira, v pisanje, ki odpira horizonte in pojasnjuje moderne pojave.

PREGLED OBRAVNAVANIH ČASOPISOV (PO ABECEDNEM VRSTNEM REDU)

Delo, 1959–
Demokracija, 1996–
Dnevnik, 1951–
Edinost, 1876–1928
Jutranjik, 1998–1998
Jutro, 1920–1945
Laibacher Zeitung, 1778–1918

¹⁴ Primerjaj: Makarovič, M. et al. (2008). Slovenski mediji v družbi in slovenska družba v medijih. Nova Gorica: FUDŠ.

Ljudska pravica, 1934–1959
 Lublanske novice, 1797–1800
 Kmetijske in rokodelske novice, 1843–1902
 Mladina, 1943–
 Reporter, 2008–
 Republika, 1992–1997
 Slovenec, 1873–1945
 Slovenec, 1991–1996
 Slovenski narod, 1868–1945
 Slovenski poročevalec, 1941–1959.
 Večer, 1945–

VIRI

Edinost, Trst, 30. julij 1914.
 Kmetijske in rokodelske novice, 5. julij 1843.
 Kmetijske in rokodelske novice, 16. april 1845.
 Kmetijske in rokodelske novice, 7. februar 1849.
 Kmetijske in rokodelske novice, 6. januar 1858.
 Lublanske novice, 4. januar 1797.
 Lublanske novice, 3. maj 1797.
 Naši zapiski, oktober 1905.
 Slovenski narod, 9. julij 1875.
 Slovenski narod, 14. september 1905.
 Slovenski poročevalec, 18. november 1949.
 Mladina, 8. april 1988.

LITERATURA

Enciklopedija Slovenije, 14. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000.
 Krauss, Karl (2001). Poslednji dnevi človeštva. Ljubljana: Slovenska matica.
 Makarovič, M. et al. (2008). Slovenski mediji v družbi in slovenska družba v medijih. Nova Gorica: FUDŠ.
 Nežmah, B. (2012). Časopisna zgodovina novinarstva. Ljubljana: Študentska založba.
 Vatovec, F. (1961). Slovenski časnik: 1557–1843. Maribor: Založba Obzorja.
 Vodnik, V. (ponatis 1996). Velika pratika – 1795, 1796, 1797. Ljubljana: Mladinska knjiga.

POVZETEK

Prvi slovenski časnik »Lublanske novice« je Valentin Vodnik ustvaril ex nihilo: bralcem je postavil mentalni okvir sveta, kot vire informacij je uporabljal časopise, ki so izhajali v drugih jezikih po tedanji Evropi. Hkrati je vpeljal še načelo reporterstva, ko je bodisi sam ali pa prek očividcev in informatorjev poročal o dogodkih, ki so se zgodili v tedanji deželi Kranjski. Prvi moderni časnik »Kmetijske in rokodelske novice« je urednik Janez Bleiweis zasnoval na mreži številnih sodelavcev. Prek nje je bralcem prinašal svetovna spoznanja, ki so presegala njihovo neposredno izkustvo, opozarjal na pomembne osebnosti slovenske kulture in znanosti, postavljajl tedanje pesnike Prešerna, Koseska idr. z objavljanjem njihovih pesmi kot osrednje medijske zvezde, obenem pa je skozi pisanje širil in oblikoval slovenski jezik ter s tem ustvarjal narodno in politično zavest ter odpiral področje javnosti. Cenzura je na začetku potekala kot formalni spopad med cenzorji in avtorji, doživela modifikacije skozi transparentni spopad urednikov s cenzorji, v komunističnem režimu pa je v obliki samocenzure doživela radikalno obdobje. Komunistični tisk je pomenil popolno pretvorbo samostojnega časnikarstva v instrument propagande politične ideologije, v katerem so novinarsko avtonomijo zamenjale direktive političnih oblasti. Osamosvojitve Slovenije je pomenila obnovev tradicije avtonomnega novinarstva in je prinesla razmah prostega ustanavljanja časopisov. Prihod novih tehnologij je ponudbo časopisnih vsebin še razširil in jo demokratiziral do te mere, da lahko tako rekoč vsakdo izdaja svoj časopis v obliki spletne strani, bloga itd. To pa je posledično prineslo največjo krizo tiskanih časopisov, pred katerimi je epohalni izziv, kako na novo osmisлити poklic novinarja.